

УДК 338:502

ПОКАЗНИКИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Нікола С.О.

У статті розглядається система показників економічного стимулювання екологоорієнтованого бізнесу. Визначено принципи побудови методичного інструментарію стимулювання екологізації підприємницької діяльності. Запропоновано критерії зворотності наданих пільг при невиконанні взятих на себе підприємством зобов'язань.

Вступ. Тривалий час основним завданням державного стимулювання природокористування було визначення обсягів екологічних платежів та їх стягування з підприємств, а також пільгове оподаткування і кредитування при впровадженні природоохоронних програм. Однак, механізм реалізації стимулюючих заходів не був розроблений і реалізований на практиці. Існуючий підхід не стимулював підприємливість суб'єктів господарювання в здійсненні ефективних еколого-економічних заходів, спрямованих на захист навколишнього природного середовища від техногенних і природних негативних факторів впливу.

Постановка проблеми. Дослідження теоретичних положень стимулювання природокористування та регулювання мотиваційних процесів в сфері екологізації підприємницької діяльності дозволяє визначити, як по мірі соціально-економічного розвитку суспільства повинні змінюватися напрямки вектора мотиваційних впливів. Від орієнтації на підвищення продуктивності праці та обсягів продукції, що випускається, необхідно переходити до єдиної економіко-екологічної системи держава-підприємство-суспільство, яка представляє комплекс заходів з економічного та екологічного стимулювання.

Огляд останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. У природокористуванні деякі аспекти економічного стимулювання розглядаються в роботах багатьох авторів, так наприклад, автори Бобильов С.М., Аверченко А.А., Соловйов С.В., Кирюшин П.А. [1] вважають, що основним стратегічним стимулом підвищення енергоефективності для держави є перехід на інноваційний стійкий шлях розвитку. Практично повністю втрачена стимулююча роль платежів; втрачено зв'язок розміру плати як з витратами на запобігання забрудненню, так і зі збитком. Авторами підкреслюється відмінна риса системи платежів за забруднення від інструментів ЄС. В ЄС система економічних інструментів включає, головним чином, податки на продукцію, наприклад, на енергоносії, так само як і цільові податки на викиди / скиди окремих забруднюючих речовин. У нашій країні система економічних інструментів, в основному, представлена платежами за викиди речовини, що забруднюють атмосферу, воду та утворення твердих відходів. Інші економічні інструменти охорони навколишнього середовища, наприклад, податки на продукцію і заставних-поворотні системи, не знайшли застосування. Практично не беруться до уваги можливості отримання «подвійного дивіденду» від екоплатежів, які доцільно було використовувати для підвищення економічної

ефективності одночасно з досягненням екологічних цілей - за рахунок зниження енергоємності, ресурсоємності, переходу на енергозберігаючі та екологічні технології та продукцію, більш повної утилізації відходів. Не використовуються ринкові механізми, такі як випуск і розподіл дозволів (квот) на викиди і скиди шкідливих речовин, надлишками яких можна було б торгувати; такий механізм може бути ефективним випадках промислових зон, скупчень підприємств на певній території.

Інші економічні інструменти охорони навколишнього середовища, наприклад, податки на продукцію і застапно-поворотні системи, не знайшли застосування. Практично не беруться до уваги можливості отримання «подвійного дивіденду» від екоплатежів, які доцільно було використовувати для підвищення економічної ефективності одночасно з досягненням екологічних цілей - за рахунок зниження енергоємності, ресурсоємності, переходу на енергозберігаючі та екологічні технології та продукцію, більш повної утилізації відходів. Не використовуються ринкові механізми, такі як випуск і розподіл дозволів (квот) на викиди і скиди шкідливих речовин, надлишками яких можна було б торгувати; такий механізм може бути ефективним у випадках промислових зон, скупчень підприємств на певній території.

Сарабській І.А. в роботі «Економічне стимулювання охорони навколишнього середовища [2] дає таке визначення, економічне стимулювання - об'єктивна необхідність і одночасно, невід'ємна форма функціонування виробництва. Від того, як побудована система економічних стимулів, багато в чому залежить ефективність і результативність реального сектора економіки. Стосовно сфери природоохоронної діяльності економічне стимулювання означає існування в рамках економічного механізму захисту навколишнього середовища системи економічних важелів і інструментів, спрямованих на забезпечення проведення єдиної економічної політики в області захисту навколишнього середовища. Створення ефективно функціонуючого механізму економічного стимулювання в сфері природоохоронної діяльності є складною проблемою. Виділення механізму економічного стимулювання правомірно не тільки з точки зору підвищення ефективності суспільного виробництва в цілому, але, перш за все, з точки зору спрямованості цієї системи на вирішення реальних екологічних протиріч, що виникають внаслідок недостатньої узгодженості економічних інтересів в природоохоронній сфері, різкого зростання темпів та інтенсивності впливу промислового виробництва на природне середовище, порушення відтворення елементів навколишнього середовища. Механізм економічного стимулювання в системі еколого-економічних відносин є, по суті, об'єктивним відображенням конкретних форм економічних протиріч в цій сфері і, як такий, має своєю цільовою спрямованістю вирішення цих протиріч. Ступінь дієвості цього механізму, можливості його функціонування багато в чому визначаються характером і силою прояви зазначених протиріч, а досконалість механізму економічного стимулювання в тій же мірі залежить від вивчення спрямованості і глибини дії реальних екологічних протиріч.

У роботі «Економічні інструменти стимулювання природоохоронної діяльності» Колотирін К.П. [3] зазначає, що стимулюючий механізм має на увазі максимальне використання ринкових інструментів і сприяє збільшенню виробництва на основі застосування нових технологій, дозволяє підвищити ефективність використання та охорони природних ресурсів. Серед стимулюючих

заходів щодо підтримки сприятливої екологічної ситуації можна виділити такі: пільгове оподаткування, прискорену амортизацію, пільгове кредитування, страхування, концесійні інструменти, спеціальне ціноутворення на виробництво екологічно чистої продукції, фінансування екологічних програм і т.д.

В роботі [4] дано таке визначення: еколого-економічне стимулювання - складова частина економічного механізму управління в сфері природокористування і охорони навколишнього середовища. Інші економічні методи регулювання (планування, фінансування заходів з охорони навколишнього середовища, встановлення лімітів, плати за природні ресурси, за забруднення, ліцензування, екологічне страхування, екологічний аудит) представляють собою систему непрямих регуляторів якості навколишнього середовища. Всі економічні регулятори, зачіпаючи майнові інтереси природокористувачів, призводять до розуміння залежності між економічною вигодою і дотриманням екологічних вимог.

Таким чином, економічний стимул - це своєрідна прив'язка завдань екологічно стійкого розвитку до економічних інтересів. Також автор пише, що існують дві групи методів еколого-економічного стимулювання: позитивної мотивації і негативної мотивації. Ці дві сторони економічного стимулювання можна визначити як заходи зацікавленості і заходи відповідальності. Використання першої або другої групи методів визначається рівнем законодавчо-нормативного забезпечення окремих питань природокористування, економічною оцінкою вигідності проведених природоохоронних заходів для підприємства, екологічними потребами суспільства. Заходи економічного стимулювання конкретизуються в залежності від рівня, на якому проводиться стимулювання. На рівні окремих працівників воно має форму заробітної плати, премій, матеріальної відповідальності, штрафів. На рівні підприємства - це ціна кінцевої продукції (послуги), прибуток, фонди економічного стимулювання; на рівні держави - це податкова, фінансова, цінова політика. При більшій гнучкості (диференціації) податків витрати на запобігання шкоди навколишньому середовищу виявляються вигідними. До регулюючих екологічних податків відносяться, наприклад, платежі за забруднення навколишнього середовища.

Мишенін Є.В., Косодій Р.П. в роботі «Інститут економіко-правової відповідальності в управлінні природокористуванням» пишуть, що стимулювання інтересів і відповідального екологічного поведінки природокористувачів, а також економіко-правова відповідальність направляються господарським механізмом підприємства і економіки в цілому. Вони є складовими частинами цього механізму і пронизують різні його структурні елементи: регулювання, планування, фінансування та інші сфери економічної діяльності [5].

Виклад основного матеріалу. Зміна пріоритетів в переході від реалізації окремих механізмів стимулювання в природокористуванні до системи економічного стимулювання природокористування в умовах екологізації підприємницької діяльності, неминуче буде відобразитися на умовах, показниках виробничо-господарської діяльності як підприємства, так і держави. Ця нова система буде позитивно відбиватися на самому виробничому процесі підприємства, позитивно вплине на ефективність виробництва і на екологічну якість продукції, що випускається, а також на стан навколишнього природного середовища. Найбільш істотним в системі державного стимулювання екологізації підприємницької діяльності є розробка принципів побудови методичного інструментарію, використання методів стимулювання стосовно підприємств та природних ресурсів, що використовуються ними.

До основних принципів побудови методичного інструментарію стимулювання екологізації підприємницької діяльності відносяться такі:

- Поєднання економічних і екологічних пільг і заходів репресивного характеру. В даний час застосування тільки негативних стимулів, таких як штрафи, збільшення платежів за збільшення обсягів забруднень та ін. не призводить до зниження антропогенного впливу суб'єктів господарювання на стан навколишнього природного середовища. Саме комплексне поєднання репресивних і пільгових стимулів дозволить підприємству виробляти і реалізовувати ефективні економіко-екологічні рішення.

- Поєднання економічних і екологічних інтересів. Поєднання суто економічних і екологічних стимулів дозволить об'єднати економічні, екологічні та соціальні інтереси на рівні держави, підприємства і суспільства.

- Зворотність пільгового стимулювання. Якщо підприємство отримало податкову або кредитну пільгу, субсидію і т.д. на здійснення природоохоронних заходів і в результаті кошти не були використані за призначенням, не дали запланованого ефекту під який видавалася пільга, то підприємство зобов'язане повернути державі виділені кошти з урахуванням відсотків за користування кредитом.

- Повернення екологічних платежів. Якщо підприємство здійснило високоефективні інноваційно-екологічні заходи, що знижують відходоємність технологічного процесу і підвищують екологічну якість продукції, то держава може повернути йому стягнені раніше екологічні платежі за певний термін.

- Доступність. Умови та інструменти стимулювання екологізації виробничо-господарської діяльності повинні бути доступні для кожного суб'єкта.

Наведені принципи повинні бути покладені в основу системи економічного стимулювання природокористування в умовах екологізації підприємницької діяльності. Розглянемо критерії відбору інструментів стимулювання природоохоронної діяльності. Одним із стимулюючих інструментів виступає пільгове екологічне оподаткування. При цьому необхідно визначити: за яких умов цей інструмент повинен бути використаний і сформулювати критерії по проміжному і за кінцевим результатом. Проміжний результат, як правило, це ті технології, які слід використовувати для отримання кінцевого результату: зниження забруднення навколишнього природного середовища. Для обґрунтування отримання пільгового екологічного оподаткування на рівні: держава-підприємство, держава-регіональні (місцеві) органи управління, підприємство має обґрунтувати необхідність:

- впровадження природоохоронних технологій виробництва продукції;
- освоєння інноваційно-екологічних технологій виробництва;
- реконструкції існуючих очисних споруд;
- будівництва нових очисних споруд; застосування нових технологій очищення;

- будівництва кооперованих очисних споруд.

Дані заходи суб'єкт підприємницької діяльності проводить з метою:

- зниження викидів шкідливих забруднюючих речовин в атмосферу (питомих - при виробництві одиниці продукції; загальних обсягів викидів при зростанні обсягів виробництва);

- зниження скидів забруднюючих речовин у водні джерела (по ліміту і поверхліміту як питомих, так і загальних скидів);

• зниження обсягів відходів при виробництві одиниці продукції і загальних обсягів відходо-відведення.

Якщо підприємство зобов'язується знизити обсяги забруднення на 10%, то воно повинно платити екологічний податок на 20% менше. Якщо обсяг забруднень знижується від 10% - до 50%, то екологічний податок зменшується на 70%. У разі, коли обсяги надходження забруднюючих речовин зменшуються від 50% до 100%, підприємство може бути повністю звільнено від виплати екологічних платежів. Автором запропонована дана шкала, так як вона найбільш доцільна: витрати на очистку зростають і зростає її якість. Тому підприємству буде вигідно вкладати кошти в здійснення природоохоронних заходів.

Державний орган, уповноважений у видачі дозволу на отримання пільгового оподаткування екологічних податків, повинен керуватися даними розрахунків наступних показників: зміна питомих і загальних обсягів забруднення атмосфери; зміна питомих обсягів і зміна загальних обсягів забруднення водних ресурсів; зміна питомих обсягів і зміна загальних обсягів розміщення на звалищах та захоронення відходів.

Пільга надається підприємству на певний строк (наприклад, на рік) до здійснення заходів, щоб воно могло накопичити фінансові кошти на їх реалізацію. Якщо підприємство не змогло освоїти ці кошти, то діє механізм повернення, тобто повертається сума недоплаченого податку, надана на певний термін, плюс сума кошти, які могла б держава отримати під відсотки в банку.

Наступний механізм стимулювання - пільгове оподаткування основної діяльності підприємства - ПДВ і прибутку.

При розгляді проміжного результату необхідно враховувати [6,7]: впровадження інноваційно-екологічної технології виробництва; впровадження інноваційно-екологічної продукції; впровадження нового та реконструкція існуючого обладнання.

Кінцевий результат полягає в наступному:

- в досягненні екологічно чистого виробництва продукції;
- поліпшення екологічної якості продукції;
- в заміні продукції на більш екологічно чисту продукцію при її одноразовому споживанні;
- в заміні продукції з певним терміном експлуатації на більш екологічно чисту продукцію в процесі експлуатації;
- в збільшенні частки продукції поліпшеної екологічної якості в загальному обсязі виробництва;
- у виробництві нових видів екологічно чистої продукції.

В якості пільгового оподаткування обрані ПДВ і прибуток, тому що в даній ситуації економічні та екологічні показники впливають на результати основної діяльності, при одночасному зниженні обсягів забруднень, які надходять у природне середовище, диверсифікується виробництво, нарощується випуск екологічно чистої продукції.

Для спеціально уповноважених органів підставою для надання пільгового оподаткування ПДВ і прибутку служить наступне:

1. Приріст екологічно чистого виробництва продукції.
2. Частка екологічно чистого виробництва продукції на екологічно чистому обладнанні в загальному обсязі виробництва.
3. Приріст частки екологічно чистого виробництва продукції в загальному обсязі виробництва.

4. Приріст екологічно чистої продукції.
5. Частка екологічно чистої продукції в загальному обсязі виробництва.
6. Приріст частки екологічно чистої продукції в загальному обсязі виробництва.

Дані показники використовуються для прийняття рішення про пільгове оподаткування тільки ПДВ, тільки прибутку, або для ПДВ і прибутку одночасно.

На думку автора, вважаємо за доцільне застосовувати пільги на ПДВ при впровадженні екологічних технологій у виробництві, а при виробництві екологічно чистої продукції пільгове оподаткування повинно стимулюватися прибутком. Можуть бути варіанти, коли застосовуються пільгове оподаткування ПДВ та прибутку [8]. Наприклад, для проведення стимулюючого заходу можуть бути використані частково пільгове оподаткування ПДВ та частково прибутку за певними відсотками і не обов'язково рівним (на 20% зменшується податок ПДВ і на 10% - податок на прибуток).

Запропоновано наступні критерії пільг:

1. ПДВ:

- пільга 100%, якщо виробництво є екологічно чистим і його питома вага в загальних обсягах чистих технологій складає від 80% -100%.

- пільга 50% якщо обсяги становлять - 50% -80%.

- пільга 10% якщо обсяги становлять - 10% -50%.

2. Прибуток:

- пільга 100%, якщо підприємство виробляє екологічно чисту продукцію і її питома вага в загальному обсязі продукції становить від 80% -100%.

- пільга 50% якщо обсяги становлять - 60% -80%.

- пільга 10% якщо обсяги становлять - 10% -60%.

Важливим стимулюючим важелем здійснення природоохоронних заходів на рівні певної території є формування і використання державного і регіональних (обласних, місцевих) екологічних фондів. Їх кошти повинні бути спрямовані на вирішення територіальних проблем шляхом формування та виконання природоохоронних програм, ефект від яких отримує кожен житель, підприємство, соціум.

При виділенні фінансових коштів місцевих фондів враховується екологічне навантаження території з урахуванням галузевої орієнтації: промисловий регіон, рекреаційна територія, сільськогосподарське призначення і змішані райони за видами економічної діяльності. При цьому використовуються основні показники такі як:

- екологоємність території на ВРП, на душу населення, на км²;

- екологовіддача території на ВРП, на душу населення, на км².

Для здійснення напрямів стимулювання заходів з екологічних фондів визначається пріоритетність природного ресурсу, який потребує першочергової охорони і відновлення свого потенціалу для даної території.

Висновки. Розроблені автором критерії відбору інструментів стимулювання в природокористуванні дозволять цілісно використовувати мотиваційні механізми для підвищення ефективності природоохоронної діяльності. При використанні даних інструментів стимулювання необхідний системний підхід, тобто застосування одного або навіть двох важелів буде не достатнім: необхідно використання в комплексі заохочувальних та примусових заходів, а також економічних санкцій на рівні держави, регіону і підприємства.

Література

1. Бобильов С.М. Б72 Енергоефективність та сталий розвиток/ С.М. Бобильов, А.А.Аверченко, С.В.Соловйова, П.А.Кірюшин - М.: Інститут сталого розвитку: Центр екологічної політики Росії, 2010. - 148 с.
2. Сарабській І.А. Економічне стимулювання охорони навколишнього середовища / І.А. Сарабській // *Фундаментальні дослідження*.-2007. - № 10.-С.128-129.
3. Колотирін К.П. Економічні інструменти стимулювання природоохоронної діяльності / К.П. Колотирін // *«КИБЕРЛЕНИНКА»* : Сб. наук. стат. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-instrumenty-stimulirovaniya-prirodoohrannoy-deyatelnosti>.
4. Еколого-економічне стимулювання: конспект лекцій // *«Studme»* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://studme.org/ekologiya/ekologo-ekonomicheskoe_stimulirovanie
5. Мішенін Є.В. Інститут економіко-правової відповідальності в управлінні природокористуванням. / Є.В. Мішенін, Р.П. Косодій // *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна*. - Випуск 89-1. - 2005. - С. 47-53.
6. Никола С.О. Формирование системы экономического стимулирования природопользования в условиях экологизации предпринимательской деятельности / Е.В. Садченко, С.О. Никола // *Устойчивое развитие: сб. науч.тр.* – Болгария, София, 2014. – Вып. № 20. – С. 62-70.
7. Никола С.О. Учет экологического фактора в социальных системах с целью устойчивого развития общества / С.О. Никола // *«Украина-България-Европейски Съюз: съвременно състояние и перспективи»: сборник с доклади от международна научна конференция. Том 1. Варна-Херсон: Издательство «Наука и икономика», 2015. – С. 341-249.*
8. Nikola S.O. Motivational preconditions of environmental and economic stimulation / S.O. Nikola // *Economics, management, law: innovation strategy: Collection of scientific articles*. - Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China. 2016. - P. 318 -322.

Abstract

In the article the system of indicators of economic incentives ecologically business is defined. Considered privileged ecological taxation, in which the company must justify: the need to implement environmental technologies of production; innovative environmental technologies of production; reconstruction of existing treatment facilities; construction of new water treatment facilities; application of new treatment technologies; co-construction of treatment facilities.

These measures entrepreneur spends to: reduce emissions of harmful air pollutants (unit - the production unit, total emissions with an increase in output); reducing discharges of pollutants into water sources (the limit and more then limit as specific and general discharges); reduction of waste in the production unit and total waste disposal. Principles of construction of methodological tools to stimulate the greening of business activities, which include: a combination of economic and environmental benefits and repressive measures; a combination of economic and environmental interests; preferential repayment incentives; repayment of environmental charges; accessibility is defined.